

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.13

І.Г. Івасюккандидат юридичних наук
Чернівецький факультет Національного університету "Одеська юридична академія"

ФУНКЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено питання, пов'язані з основними кримінально-процесуальними функціями: захисту, обвинувачення, правосуддя. Досліджено, зокрема, функції, які виконує в кримінальному провадженні потерпілий з огляду на позицію, яку він займає під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи. З'ясовано позиції законодавця й науковців України та зарубіжних країн щодо означених проблем.

Ключові слова: кримінально-процесуальні функції, змагальність, потерпілий.

I. Вступ

Проблема поняття і змісту кримінально-процесуальних функцій залишається протягом багатьох років гостро дискусійною в науці кримінального процесу. Різними залишаються погляди на поняття кримінально-процесуальних функцій, їх систему та зміст, соціальну спрямованість. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України назріла необхідність переосмислення багатьох базових його норм та інститутів. Система кримінально-процесуальних функцій чітко відображена у ст. 22 КПК України, де отримала закріплення відома доктрина їх розподілу. Саме здійснення функцій обвинувачення (кримінального переслідування), захисту й вирішення справи забезпечує відповідь на запитання, що складає головний предмет кримінального процесу.

Питання кримінально-процесуальних функцій досліджувались такими відомими вченими, як М.С. Алексєєв, А.П. Гуляєв, В.Г. Даєв, П.С. Елькінд, З.З. Зінатуллин, Л.Д. Кокорєв, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, Я.О. Мотовіловкер, В.П. Нажимов, Р.Д. Рахунова, М.С. Строгович, та інші. Вагомий внесок у дослідження вказаної теорії зробили українські вчені, зокрема С.А. Альперт, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, В.Т. Нор, О.О. Чепурний та інші. Однак чимало питань залишаються дослідженими недостатньо та вимагають до себе подальшої уваги.

II. Постановка завдання

Метою цієї статті є з'ясування поняття кримінально-процесуальних функцій, їх системи та змісту, зокрема, тих, які виконує у кримінальному провадженні потерпілий.

III. Результати

Як зауважив О.О. Чепурний, тривалість дискусій, різноплановість у постановці й вирішенні окремих питань, відсутність на сьогодні конструктивних позицій для наближення інколи діаметрально протилежних точок зору може породити думку про марність цього спору взагалі [1, с. 10]. Водночас укажану проблему, як вірно зауважує В.Г. Даєв, не можна віднести до низки суто академічних, оскільки з нею пов'язаний комплекс дуже важливих питань науки й практики кримінального процесу, в тому числі про характер і зміст ряду принципів процесу, самої структури процесу [2, с. 64].

Розробка проблеми процесуальних функцій у юридичній літературі тісно пов'язана з поняттям змагальності. У КПК України змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості закріплена у ст. 22, у ч. 3 якої вказано, що під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту й судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу [3, с. 10].

Мова йде про основні функції кримінального процесу, які й дають початок змагальності й походять у свою чергу із завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України. О.В. Баулін і Н.С. Карпов підкреслюють, що значення поняття "кримінально-процесуальна функція" як наукової категорії саме й полягає в тому, що завдяки йому складається чітке уявлення про основні напрями кримінально-процесуальної діяльності, а це, в свою чергу, дає можливість встановити різницю між учасниками процесу у виконанні загальних завдань кримінального судочинства. І хоча при цьому окремі елементи діяльності учасників процесу мо-

жуть частково збігатися між собою, за кожним з них вбачаються якісь найбільш властиві йому головні функції, які відображають саме його призначення в процесі [4, с. 48].

Вперше концепцію трьох основних функцій обґрунтував у 30-х рр. XX ст. М.С. Строгович [5]. Однак, як зауважили М.Г. Стойко й М.В. Танцерев, ця концепція в її первинному вигляді не була позбавлена деякої невизначеності. Вона давала чітке уявлення про те, в чому полягає змагальність, і вказувала на напрямки руху кримінальної справи, які, можна сказати об'єктивно, складаються з дій (бездіяльності) суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. У принципі будь-який суб'єкт "вкладається" так чи інакше в кожен із трьох напрямів діяльності, навіть якщо його особисті наміри їм суперечать. Однак залишалось незрозумілим, коли мова заходила про окремі суб'єкти кримінального процесу, які правові функції вони виконують на відміну від інших. У ситуації, яка склалася, вчені пішли двома досить передбачуваними шляхами. Перший полягав у доповненні вказаних функцій новими елементами, другий – у встановленні нових функцій (додаткових) у випадках, які не "вписувались" ні в обвинувачення, ні в захист, ні у вирішення справи судом [6, с. 33].

Щодо доповнення функцій новими елементами, то серед них можна назвати розширення можливостей обвинувачення й захисту, надання більшої процесуальної самостійності органам досудового розслідування тощо.

Надалі В.М. Савицький запропонував доповнити функції четвертою складовою – функцією розслідування [7, с. 43–44], Р.Д. Рахунов запропонував шість функцій: розслідування, обвинувачення, захисту, підтримання цивільного позову, захисту від позову, вирішення справи [8]. Інші вчені пропонували ще більш розгалужену систему або пропонували власні підходи до класифікації функцій. Наприклад, визначаючи кримінально-процесуальні функції як окремі напрями діяльності, В.М. Тертишник вказує на п'ять основних функцій: розслідування, нагляду, обвинувачення, захисту, правосуддя [9, с. 12]. Такої ж думки дотримуються й інші вчені.

На нашу думку, у кримінальному провадженні тісно переплітаються декілька самостійних взаємопов'язаних цілей, які витікають із завдань кримінального процесу й пов'язані зі справедливим вирішенням правового спору, забезпеченням прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, обвинуваченням, захистом, наглядом та цивільним позовом.

Видається, що найбільш повно таким цілям відповідає система кримінально-процесуальних функцій, запропонована О.Г. Халіулїним: 1) кримінального переслідування; 2) захис-

ту; 3) вирішення справи; 4) судового контролю; 5) прокурорського нагляду; 6) розслідування; 7) забезпечення прав і охорони законних інтересів осіб, що беруть участь у справі; 8) цивільного позову; 9) захисту від позову; 10) надання юридичної допомоги; 11) сприяння здійсненню кримінального судочинства; 12) забезпечення кримінально-процесуальної діяльності; 13) процесуального керівництва розслідуванням [10, с. 25]. Цілком можна погодитись з Ю.М. Грошевим, що процесуальні функції – це "виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справах з метою захисту своїх законних інтересів" [11, с. 23].

Такими учасниками кримінального провадження, які наділені правом для активної участі у справах, є суд, сторони обвинувачення та захисту, потерпілий, і його представник та інші учасники кримінального процесу, названі у гл. 3 КПК України [3, с. 13–37].

У зв'язку з цим, поряд з функціями кримінального судочинства необхідно виділяти функції окремих учасників процесу. Як вказує О.О. Чепурний, між функціями кримінального судочинства й функціями його окремих учасників існує тісний взаємозв'язок. При цьому, коли перших всього три, оскільки це головні й узагальнюючі функції всієї системи кримінального процесу, які забезпечують її існування й розвиток, то других значно більше. Кримінально-процесуальні функції являють собою специфічну форму реалізації загальноправових функцій – регулятивної та охоронної. У зв'язку з цим не можна ставити знак рівності між кримінально-процесуальними функціями й функціями державних органів і осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві [1, с. 52].

Засада змагальності вперше була закріплена у КПК України у 2001 році. У новій редакції вона закономірно увійшла й до нового КПК. Потерпілого як суб'єкта кримінального процесу зазвичай відносили до сторони обвинувачення, оскільки його інтереси найбільше співпадають із завданнями слідчого й прокурора [12, с. 74; 9, с. 109]. З цього приводу М.С. Строгович писав, що більшість учених-процесуалістів з тими чи іншими обмовками стверджують, що потерпілий у кримінальному процесі здійснює функцію обвинувачення, причому робить він це або самостійно (у справах приватного обвинувачення), або приєднуючись до діяльності інших учасників процесу, які є носіями цієї функції, сприяючи найбільш повному й успішному її здійсненню, простіше говорячи, стає співобвинувачем [13, с. 40].

Однак це не завжди так, оскільки в деяких випадках потерпілий з різних причин відмовляється реалізувати свої процесуальні права, не бажає бути ні потерпілим, ні цивільним позивачем. На думку Л.Д. Кокорева, з якою варто погодитися, потерпілий може виконувати різні функції залежно не від категорії справи, а від конкретної позиції у кримінальній справі. У кожному конкретному випадку, в кожній кримінальній справі необхідно визначити, яку позицію займає потерпілий, здійсненню якої процесуальної функції він сприяє [14, с. 82]. Напевно виходячи саме з цих позицій, законодавець при прийнятті нового КПК України не відніс потерпілого до сторони обвинувачення, а надав йому статусу самостійного учасника кримінального провадження.

Відомий німецький учений Юрген Бауман, подаючи своє бачення суті й завдань кримінального судочинства, зауважив, що в кримінальному процесі йдеться не лише про державну вимогу покарання, а й про пов'язані з нею інші явища. На всіх етапах процесу залежно від особливостей, що їм притаманні, конфлікт інтересів повинен приводитися до вирішення. На кожному етапі права обов'язки суб'єктів процесу повинні отримати якомога вираженіше співвідношення. Інтересам органів кримінального переслідування, які збирають докази винуватості підозрюваного, протистоять інтереси самого підозрюваного щодо збереження свого права на свободу, а також інтереси інших осіб [15, с. 15–17].

Відповідно до ч. 1 і 2 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [3, с. 26]. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 3 ст. 55 КПК). При цьому права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно до ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок [3, с. 26].

Таким чином, про те, чи виступати у кримінальному провадженні потерпілим, рі-

шення приймає сама особа, права й законні інтереси якої порушено.

Для сторони обвинувачення при цьому пріоритетним завданням залишається забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [3, с. 3]. Бувають також випадки, коли реального заподіяння шкоди немає (принаймні фізичної чи майнової), а особа визнається потерпілою у зв'язку з виникненням загрози заподіяння такої шкоди. Це може мати місце не лише при замаху на вчинення злочину, але й при закінченому злочині [6, с. 44].

Однак зазвичай потерпілий бажає встановлення особи, яка вчинила злочин, притягнення її до кримінальної відповідальності та призначення їй покарання й звісно відшкодування завданої їй шкоди. В цьому випадку вона відстоює ті інтереси, які співпадають із завданнями сторони обвинувачення у кримінальному провадженні. Як у першому, так і в другому випадку потерпілий для реалізації своїх інтересів наділений достатніми правами.

Наприклад, у першому випадку, за відсутності в нього обвинувального інтересу, він відповідно до ст. 56 КПК України вправі: заявляти відводи й клопотання (п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК); давати пояснення, показання або відмовитись їх давати (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК); брати участь у судовому провадженні (п. 2 ч. 3 ст. 56 КПК); брати участь у безпосередній перевірці доказів (п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК); висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (п. 5 ч. 3 ст. 56 КПК); оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК (п. 7 ч. 3 ст. 56 КПК); на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 56 КПК) [3, с. 27–28].

У другому випадку потерпілий прямо зацікавлений у тому, щоб винуватий поніс справедливе покарання й відшкодував заподіяні потерпілому збитки. Його основною ціллю участі в кримінальному провадженні стає задоволення свого приватно-правового інтересу й цивільно-правових вимог. Закон дає йому можливість свою позицію активно відстоювати: подавати відповідні докази, заявляти відводи й клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпе-

чення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника й у будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; користуватися іншими правами, передбаченими КПК України.

Окрім того, потерпілий відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК може самостійно підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення [3, с. 28].

IV. Висновки

Під функціями кримінального судочинства слід розуміти не роль того чи іншого його учасника, а головні напрями кримінально-процесуальної діяльності, які визначаються завданнями кримінального провадження, сформульованими в ст. 2 КПК України.

Основними функціями у кримінальному процесі визнаються функції захисту, обвинувачення й судового розгляду, з якими пов'язуються й інші напрями діяльності учасників кримінального провадження.

Залежно від позиції, яку потерпілий займає у справі, він може виконувати й різні функції: функцію захисту (коли його інтереси співпадають з інтересами підозрюваного, обвинуваченого); функцію обвинувачення (коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення); захист кримінально-правових інтересів (коли його інтереси співпадають з позицією сторони обвинувачення); захист цивільно-правових інтересів (у разі подання цивільного позову).

Список використаної літератури

1. Чепурний О.О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чепурний Олександр Олександрович. – К., 2005. – 195 с.
2. Даев В.Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве / В.Г. Даев // Правоведение. – 1974. – № 1. – С. 64–73.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.
4. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії / О.В. Баулін, Н.С. Карпов. – К., 2001. – 232 с.
5. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М.С. Строгович. – М. : Изд-во НКЮ СССР, 1939. – 151 с.
6. Танцеров М.В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе Российской Федерации : [монография] / М.В. Танцеров, Н.Г. Стойко ; отв. ред. Н.Г. Стойко. – Красноярск, 2003. – 101 с.
7. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М. : Наука, 1975. – 383 с.
8. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р.Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.
9. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / В.М. Тертишник. – 5-те вид., перероб і доп. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.
10. Халиулин А.Г. Осуществление функции уголовного преследования прокуратурой России / А.Г. Халиулин. – Кемерово : 1997. – 261 с.
11. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 494 с.
12. Назаров В.В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Атіка, 2008. – 584 с.
13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с. – Т. 1.
14. Кокорев Л.Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л.Д. Кокорев. – Воронеж : 1964. – 138 с.
15. Baumann J. Grundbegriffe und Verfahrensprinzipien des Strafprozessrechts. Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 1969. – 123 s.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013.

Ивасюк И.Г. Функции потерпевшего в криминальном производстве Украины

В статье рассмотрены вопросы, связанные с основными уголовно-процессуальными функциями: защиты, обвинения, правосудия. Доказаны, в частности, функции, которые выполняет в уголовном производстве потерпевший учитывая позицию, которую он занимает в ходе досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовного дела. Выяснены взгляды законодателя и ученых Украины, а также зарубежных стран, исследующих указанные проблемы.

Ключевые слова: *уголовно-процессуальные функции, состязательность, потерпевший.*

Ivasuk I. Functions of victim are in criminal realization of Ukraine

This article covers issues in connection with the main criminal procedural functions: defense, prosecution, justice. In particular, functions of a victim of a crime from the point of view of his position

during pretrial investigation and trial are studied. Views of the legislator and Ukrainian and foreign scholars dealing with this problem are investigated.

The new Criminal Procedure Code of Ukraine contributed to the beginning of new scientific views on the institutes and norms of criminal procedure law. The research of criminal procedure functions is an important aspect of the study of criminal procedural science. Because of this realization of functions prosecution, defense and resolving the case defines the main subject of criminal proceedings.

Analysis of the work of the pre-trial investigation, prosecution and trial indicates that in practice and in legal science too little attention is paid to features of criminal procedure functions in criminal proceedings.

Functions of criminal justice cannot be identified with the role of any of its participant. Their content is in the main directions of criminal procedural, which are defined in the assignments of the criminal proceedings.

The main functions of the criminal process is a function of protection, prosecution and trial, to which the other activities of the participants in the criminal proceedings are related. Functions of the victim in criminal proceedings depends on its position.

Key words: criminal procedural functions, adversary, victim of a crime.